

JOËLLE NAPOLI, *Recherches sur les fortifications linéaires romaines*, Collection de l'École Française de Rome 229, Paris-Roma, 1997, 550 p.+ 52 pl.

Ultimul volum apărut în prestigioasa colecție a Școlii Franceze de la Roma reia teza de doctorat a conferențierei de la Universitatea Litoralului de la Boulogne-sur-Mer, Joëlle Napoli, susținută în 1990 la Sorbona. Volumul, ce beneficiază de o prefață semnată de René Rebuffat, se dorește o analiză și o sinteză a cunoștințelor acumulate în diverse domenii (arheologie, literatură, numismatică, iconografie) despre fortificațiile liniare romane. În ceea ce ne privește, atenția noastră s-a îndreptat mai ales asupra exemplurilor utilizate și a considerațiilor privitoare la construcțiile săpate și prezentate de arheologii români.

În introducere (p. 1-6), autoarea face o trecere în revistă a marilor fortificații liniare de-a lungul istoriei, explicând rolul lor de protecție a unor vaste întinderi teritoriale și legând acest tip de construcție de epoca și de concepția defensivă romană. Se prezintă totodată dificultățile întâmpinate în cadrul cercetării, metoda utilizată pentru constituirea catalogului și a „repertoriului de așteptare”, precum și cele patru capitole ale sintezei.

În primul capitol, „Prezentarea morfologică a construcțiilor liniare” (p. 7-28), se definesc și se exemplifică pe de o parte morfologia obstacolelor liniare (palisade, ziduri, obstacole de pământ), iar pe de altă parte se încearcă o tipologie a acestora. Conform acestei tipologii aflăm că limesul transalutan este un caz particular al construcțiilor simple, format dintr-un taluz fără *fossa* (p. 12), iar „valul mic din Dobrogea” aparține tipului de construcție simplă cu un taluz din pământ și cu *fossa* în interior (p. 9). Printre construcțiile compuse (două *fossae* separate de un taluz) regăsim „valul mare din Dobrogea” (p. 12-13), în timp

ce valurile din Banat și din Alföld, precum și cele dintre Siret și Prut, cele două „Brazde”, nu pot fi clasificate, fie din motive de morfologie, fie din motive legate de originea lor. Este scoasă în relief dependența construcției de resursele locale; singura excepție remarcabilă (p. 16, n. 11) este cea de la Băneasa, unde s-ar fi adus lemn din Transilvania. Se constată că locurile de trecere se află în apropierea posturilor de supraveghere (ex. „valul mare din Dobrogea”) și se examinează legătura dintre construcția propriu-zisă și edificiile fortificate, aflate la o oarecare distanță (limesul transalutan) sau încorporate construcției liniare („valul mare din Dobrogea”) și repartizate după diverse criterii. Observăm că lucrările ce nu beneficiază de turnuri comportă o densitate mult mai mare de fortărețe.

Capitolul al doilea (p. 29-44), „Restituirea construcțiilor liniare”, propune mai ales ipoteze de lucru în condițiile cunoștințelor incomplete oferite de arheologie, iconografie sau texte literare. Se respinge posibilitatea utilizării unei palisade care să suprapună taluzul în condițiile unor zone lipsite de edificii de supraveghere sau păduri („valul inferior din Basarabia” sau „valul mic din Dobrogea”). Dar ne putem întreba dacă ne aflăm cu adevărat în fața unor zone despădurite? Restituirea autoarei este cea a unui taluz plantat cu arbuști spinoși. Ipoteza ar putea fi confirmată de o analiză a semințelor descoperite (p. 39). Din contră, pentru Brazda lui Novac de Nord nu poate fi dată aceeași interpretare, deoarece este mult prea lungă și nu i s-ar cunoaște nici orientarea. În ceea ce privește restituirea „valului mare din Dobrogea”, construcție liniară complexă (precum cele ale lui Antoninus Pius, Hadrian, limesul

germanic și cel de la Sala), acesta nu pune probleme, grație sondajului Comșa, care a descoperit taluzul la înălțimea sa originară, fără o protecție suplimentară (p. 41). Problemele sunt mult mai dificile în ceea ce privește limesul transalutan și porțiunile de pământ calcinat ce-i formează, cu intermitență, nucleul (p. 40–41). Soluția cercetătoarei franceze este că aceste nuclee fac parte din armătura taluzului, alături de deșeurile provenite din construcția castrelor, fiind vorba de o fază de construcție, iar nu de una de distrugere acoperită ulterior de o etapă constructivă.

Al treilea capitol, „Cronologia construcțiilor liniare” (p. 47–82), trece în revistă puținele fortificații bine date, dar și pe cele de dată nedeterminată sau necunoscută. Cu privire la limesul transalutan, autoarea îl încadrează pentru moment (p. 52–53) între Septimius Severus și anul 245. Pentru datarea „valului mare din Dobrogea”, Joëlle Napoli pune în balanță toate argumentele teoretice, fără a se decide cu adevărat asupra unei date, cu toate că, analizând profilul ceramicii sigilate și planul fortificațiilor, sugerează o perioadă de funcționare a construcției situată între jumătatea celui de-al II-lea și cea a celui de-al III-lea secol p.Ch. (p. 53–55), în timp ce „valul cel mic” este puțin anterior, conform ipotezei lui R. Vulpe. Din punct de vedere cronologic și strategic, fortificațiile de la Galați și din sudul Basarabiei sunt probabil în conexiune, în scopul de a proteja Delta Dunării; totuși, chiar dacă li se recunoaște caracterul roman, datarea este mult mai dificilă, ele nefiind anterioare anului 290, dar nici posterioare sfârșitului secolului al IV-lea (p. 50–63). Restul fortificațiilor liniare din zona română sunt calificate ca nefiind de origine romană, nici din punct de vedere morfologic și nici din punct de vedere geografic, autoarea contestând toate teoriile propuse până acum pentru valurile din Banat și Câmpia Ungară, Brazda lui Novac de Sud, fortificația din nordul Basarabiei, precum și valul dintre Siret și Prut. În timp ce pentru Brazda lui Novac de Nord autoarea consideră că este poate numai un proiect din vremea lui Constantin, fără a fi însă o realizare a acelei epoci.

În al patrulea capitol al sintezei, „Destinația construcțiilor liniare” (p. 83–108), se trec în

revistă toate fortificațiile și se încearcă o nouă definire a conceptelor. Rolul fortificațiilor liniare poate fi de frontieră sau de apărare locală a unui teritoriu urban sau rural. Construcțiile liniare materializează frontiera economică, politică și militară, dar rareori cele trei funcții sunt îndeplinite în același timp. În ceea ce privește cazul limesului transalutan (p. 101–102), autoarea nu este convinsă de teoria dublului limes, căreia îi opune ipoteza conform căreia unele forturi au fost menținute pe limesul alutan pentru a facilita aprovizionarea trupelor de pe noua linie de frontieră pe care, poate, au fost mutate trupele alutane. Pentru a respinge celelalte modele teoretice privitoare la destinația frontierei transalutane, ea arată că nu cunoaștem numele garnizoanelor transalutane, dar că aceasta nu implică ocuparea lor de trupele staționate pe Olt, iar dacă teritoriul dintre cele două linii fortificate nu a fost colonizat până la Septimius Severus, aceasta nu ne indică menținerea liniei alutane până în timpul domniei acestui împărat. Ipoteza pe care o avansează cercetătoarea franceză este că limesul transalutan servea mai mult pentru delimitarea noii frontiere decât pentru protejarea ei, deoarece taluzul este eterogen și discontinuu, fără *fossa*, disociat de linia castrelor. „Valul mare din Dobrogea” este, în opinia autoarei volumului, adevărata frontieră militară ce coexistă cu fortărețele de pe *ripa* Dunării, posturi avansate ce puteau fi ușor abandonate și care protejau traficul comercial. În această optică, Dunărea reprezintă frontiera politică și economică, ce trebuie disociată de cea militară (p. 102–104). Această experiență, menită să asigure securitatea teritoriului fără a jena traficul comercial, se va justifica în timpul năvălirii goților. „Valul mic dobrogean” ar fi fost o schițare a „valului mare”, dar a fost abandonat foarte repede. Valul inferior din Basarabia, precum și valul de la Galați au fost construite în scopul de a retrasa limitele *ripae*-i danubiene, având însă o valoare defensivă scăzută, de altfel ca și limesul transalutan.

Catalogul cuprinde cea mai mare parte a volumului (p. 127–460) și conține pentru fiecare obiectiv analizat: țara modernă în care se află, numele obiectivului, descrierea sa, structura, funcția îndeplinită, datarea și bibliografia.

El este completat de un „repertoriu de așteptare” (p. 463–511), constituit în scopul de a fi completat de noi informații. Astfel, valorile de la Soroca–Stoloneți, Jora de Sus, Prut, Criș–Crasna și Crișul Alb–Crișul Negru (pe care le analizează împotriva teoriei lui N. Gudea ca făcând parte din același sistem), Lipova–Lugoj, Dăngeni și Jijia–Prut, sunt considerate ca fiind posteroare epocii romane, în timp ce cele de pe Nistru, dintre Iglia–Niculițel, Vlachiei și Caramance aparțin, eventual, epocii romane. În ceea ce privește sistemul de apărare din Munții Mezeșului, autoarea nu este sigură de posibilitatea integrării lui printre fortificațiile liniare.

Volumul este impresionant prin cantitatea de informații, prin calitatea reproducerii celor 381 de desene și a celor 52 de fotografii, prin aportul teoretic în definirea și reconstituirea

fortificațiilor liniare. Din păcate, nu același lucru îl putem afirma cu privire la capitolele tratând despre datarea și funcționalitatea construcțiilor, unde linia metodologică, bineînțeles datorită dificultăților obiective și subiective întâmpinate de autoare, tinde adesea spre respingerea tuturor ipotezelor, grație unei logici și retorici complexe, fără a propune alternative. Totodată, chiar dacă din punct de vedere al formei, remarcăm unele inconsecvențe: când Criș, când Körös, când „valorile din Dobrogea”, când cele din Moesia Inferior, repetarea elementelor prezentate în catalog în cadrul sintezei, discrepanțe în tratarea bibliografiei, sau formula de constituire a catalogului, care urmează unități administrative moderne, lucrarea rămâne un util instrument de lucru, o bază de date, dar și un „repertoriu de așteptare” ce așteapă noi confirmări.

Mihai Popescu

Prosopographica, sub redacția lui Leszek Mrozewicz și a lui Kazimierz Iłski, Universitatea Adam Mickiewicz, Poznań, 1993, 274 p.

După cum se arată în cuvântul înainte semnat de editori (p. 5), volumul reunește cu precădere textele prezentate la simpozionul *Prosopographia et historia* organizat la 24–25 noiembrie 1992 de Seminarul de istorie veche al Universității Adam Mickiewicz din Poznań. La aceste contribuții se adaugă articolele trimise ulterior de diferiți autori care nu au putut participa direct la simpozionul amintit.

Volumul cuprinde următoarele studii: Leszek Mrozewicz, *Prosopographia Moesiaca. Programmprämissen* (p. 7–21), Leszek Mrozewicz, *Die Statthalter des ungeteilten Moesien. Einleitende Bemerkungen* (p. 23–34), Marek Żyromski, *Untermoesische Legionslegaten im Prinzipat im Vergleich zu anderen Gebieten des Kaiserreiches* (p. 35–42), Leszek Mrozewicz, *Valerius Of[...]tianus legatus legionis I Italicae* (p. 43–48), Heikki Solin, *Ein Arruntius Scribonianus in Aquincum?* (p. 49–51), Edward Dąbrowski, *Wer waren sie denn? Einige Bemerkungen am Rande einer Inschrift aus Palmyra* (p. 53–62), Tadeusz Samowski,

Die ritterlichen Tribunen der legio I Italica (p. 63–80 + tabel hors texte), Jerzy Hatłas, *Die Befehlshaber der Hilfstruppen in Moesia Inferior: Einleitende Bemerkungen* (p. 81–90), Jerzy Kolendo, *Ein centurio ordinarius der legio I Italica in Ticinum* (p. 91–95), Maria Musielak, *Histria, Tomis und Callatis: Möglichkeiten der prosopographischen Forschung: Kataloge* (p. 97–108), Maria Musielak, *Prosopographia Histriaca im 2. Jh.: Artemidoros, der Sohn des Herodoros und M. Ulpius Artemidoros, der Pontarch* (p. 109–114), Jerzy Kolendo, *Die Prosopographie der Bewohner der römischen Stadt Brescia* (p. 115–118), Lesław Morawiecki, *Die Munizipalaristokratie und die Anfänge des Imperatorenkults in Spanien im Lichte der numismatischen Quellen* (p. 119–131), Marek Żyromski, *Prosopographie und Geschichte: das Problem der Repräsentanz des Quellenmaterials unter besonderer Berücksichtigung der Senatoren der Provinz Moesia Inferior im Prinzipat* (p. 133–140), Cecilia Ricci, *Balkanici*